

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗШИРЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ОСНОВ КОЛГОСПНОЇ ДЕМОКРАТІЇ І ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ ЇЇ РОЗВИТКУ

Б. Т. Личко

Розвиток соціалістичної демократії — складний і багатобічний процес, що залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів. Вирішального значення для розгортання демократії набирає зміцнення і удосконалення її економічних основ. Ступінь розвитку демократії, ефективність демократичних інститутів, реальна участь трудящих в управлінні всіма сторонами громадського життя залежать перш за все від матеріальних засобів, що їх має у своєму розпорядженні суспільство. Саме це мав на увазі В. І. Ленін, коли вказував на електрофікацію країни як на базу демократії¹.

Невпинний розвиток продуктивних сил у колгоспному виробництві, піднесення матеріального добробуту і культурного рівня колгоспного селянства, зумовлені цим розвитком, забезпечують розширення реальних соціальних і економічних гарантій здійснення демократії. Самі ж ці гарантії, як відомо, стають можливими лише завдяки пануванню соціалістичних виробничих відносин. «Всяка демократія, — підкреслював В. І. Ленін, — ...визначається, кінець кінцем, виробничими відносинами даного суспільства»².

Визначаючи шляхи побудови нового суспільства, В. І. Ленін писав, що забезпечити основи комунізму в землеробстві можна ціною величезної технічної еволюції³. Технічне переозброєння сільського господарства В. І. Ленін вважав неодмінною умовою соціальних перетворень у ньому⁴, виховання нової психології селянина⁵.

Идучи за ленінськими вказівками, Комуністична партія приділяла велику увагу створенню матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва, особливо на сучасному етапі комуністичного будівництва. Тільки за 1960—1967 рр. основні виробничі фонди в сільському господарстві зросли на 149%⁶. Якщо 1950 року на одного колгоспника припадало 0,5 тис. крб. основних виробничих фондів, то 1967 року — вже 2,5 тис. крб.⁷. Енергоозброєність одного працівника сільського господарства за три роки п'ятирічки зросла на 22%⁸. Із збільшен-

¹ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 410—411.

² В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 58.

³ Див.: В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 31, стор. 187.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 183.

⁵ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 187.

⁶ СССР в цифрах в 1967 году. М., «Статистика», 1968, стор. 25.

⁷ Народное хозяйство СССР в 1967 году, М., «Статистика», 1968, стор. 339.

⁸ «Сельская жизнь», 20 листопада 1968 р.

ням виробничих фондів колгоспів підвищується і відповідальність колгоспника за їх використання.

Неухильне оснащування сільського господарства новою технікою — важливий фактор піднесення продуктивності праці в колгоспах і радгоспах. За 1940—1967 рр. вона зросла в 2,8 раза¹. Якщо до Жовтневої революції кожний працівник сільського господарства міг забезпечити продуктами лише себе і ще одну людину, то тепер — крім себе, майже сім чоловік².

Теперешній колгоспник, виробляючи величезну кількість продукції, все більше розуміє суспільну значущість власної праці. На цій основі формується особиста турбота про суспільне благо. Виникає прагнення брати участь в організації громадського господарства, контролювати виробництво і управляти ним.

Розвиток матеріально-технічної бази колгоспів зумовлює появу нових рис в кооперації і розподілі праці. Результати праці колективу все більше залежать від праці окремого трудівника. Найменша недисциплінованість одного може перекреслити трудові зусилля всіх і, навпаки, чим вища організованість колективу в цілому, тим значніший внесок кожного у побудову комунізму, тим багатше суспільство в цілому, отже, тим більше можливостей для задоволення зростаючих потреб усіх радянських людей.

На цей взаємозв'язок вказано у звітній доповіді ЦК XXIII з'їзду КПРС: «Соціалістична організованість всього суспільства — в ім'я кожної людини і соціалістична дисципліна кожного — в ім'я всього суспільства — ось суть соціалістичної демократії»³.

Перетворення матеріально-технічної бази колгоспів посилює концентрацію колгоспного виробництва. Господарства збільшують свої розміри як шляхом інтенсифікації (тобто зростання затрат коштів і праці для збільшення кількості вироблюваної продукції), так і шляхом розширення посівних площ, підвищення поголів'я худоби та ін.⁴.

Все це спричиняє розширення сфери прикладання організаційних зусиль колгоспної громадськості, породжує нові управлінські завдання, висуває нові вимоги до організації виробництва колгоспами. За таких умов все відчутнішою стає необхідність в участі широких колгоспних мас у виконанні функцій розпорядження засобами виробництва, у здійсненні контролю над процесом виробництва, в активній управлінській діяльності.

Виявляючи нові потенціальні можливості укрупнених господарств, колгоспи, як правило, зміцнюють демократичні основи, бо без постійного удосконалення колективних начал в управлінні колгоспом практично неможливо керувати господарствами, що постійно зростають і ускладнюються.

У Барвінківському і Краснокутському районах Харківської області, наприклад, у великих господарствах були організовані виробничі дільниці замість колишніх дрібних бригад, розширена їх оперативно-господарська самостійність. Багато питань організації виробництва, виконання планів, забезпечення побутових і культурних запитів населення розв'язується на дільницях. Зросла роль колгоспних зборів, які

¹ Народное хозяйство в 1967 году, стор. 123.

² «Сельская жизнь», 31 травня 1968 р.

³ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, Київ, Вид-во політ. літ-ри України, 1966, стор. 81.

⁴ Про збільшення масштабів колгоспів певною мірою свідчать такі дані. В 1940 р. на один колгосп в середньому по країні припадав 81 двір, 0,5 тис. га оранки, 2,4 трактора, в 1967 р. — вже 417 колгоспних дворів, 2,8 тис. га оранки; 41 трактор (Страна Советов за 50 лет, М., «Статистика», 1967, стор. 117).

стали найвищим органом управління. За 1966 р. в бригадах і на фермах колгоспів Барвінківського району проведено 37 зборів, в 1967 р. — 59, а за три квартали 1968 р. — 110 зборів на виробничих ділянках. Повсякденне керівництво почали здійснювати разом з управляючими ради діляниць. В 11 колгоспах функціонує 31 рада, до яких обрано 242 чол. Про розвиток демократичних інститутів у колгоспах району свідчить і такий факт: в 1966 р. до складу виробничих органів колгоспів входило 182 колгоспника, в 1967 р. — вже 515¹.

Таким чином, набула дальшого розвитку як безпосередня форма демократії, так і представницька — важливий фактор піднесення соціальної активності колгоспників в управлінні своїми господарствами. На колгоспних зборах, що відбулися 1967 року, колгоспників вииступало майже вдвоє більше, ніж 1966 року. У виступах більше було висловлено пропозицій і критичних зауважень на адресу правлінь колгоспів, посадових осіб і районних організацій².

Це свідчить про посилення ініціативи рядових колгоспників, про заінтересованість їх у розв'язанні загальних справ. Зросло значення, поживалася робота і інших форм громадського керівництва виробничими підрозділами колгоспів.

Розширення демократичних основ в управлінні артілью, зумовлене об'єктивними факторами, значною мірою залежить від удосконалення внутріколгоспних відносин, що ними зв'язані безпосередні виробники, в міру розвитку продуктивних сил.

Йдеться про таку систему суспільних відносин, яка б забезпечила заінтересованість у розв'язанні загальних справ, народжувала у кожного члена колективу внутрішню потребу брати участь в управлінні колективним господарством.

У зв'язку з цим велике значення має впровадження внутрігосподарського розрахунку в усі ланки колгоспного виробництва. За цих умов виробничим підрозділам надається певна самостійність у розв'язанні завдань, що забезпечує виконання встановлених планів по виробництву продукції, організації праці, використанні землі і матеріально-технічних засобів.

Внутрігосподарський розрахунок примушує працівників порівнювати затрати праці і коштів із виходом продукції, дає можливість винагороджувати за працю в залежності від економічних результатів виробничої діяльності. Він, отже, примушує колгоспника бути дбайливим господарем.

Можливості розвитку демократичних начал в управлінні колгоспами розширюються і внаслідок впровадження наукової організації праці (НОП). Сприяючи поліпшенню всіх техніко-економічних показників господарства, НОП також підвищує заінтересованість членів артілі у розв'язанні загальних справ і тим самим залучає їх до управління.

Ми не можемо у статті докладно зупинитися на цьому питанні. Однак зауважимо, що здійснення принципів наукової організації праці та її оплати створює базу для підвищення соціальної активності колгоспного селянства. Разом з тим, саме це завдання розв'язується успішно тільки за участю широких мас.

¹ Поточний архів управління сільського господарства Барвінківського району Харківської області за 1968 р.

² Поточний архів управління сільського господарства Барвінківського району Харківської області за 1968 р.

Боротьба за НОП у колгоспах стає однією з дійових форм участі колгоспників в управлінні виробництвом. Добровільно, на громадських засадах вони удосконалюють технологію, організують свій труд на науковій основі. В 1967 р. раціоналізаторами колгоспів і радгоспів країни внесено майже 20 тис. корисних рекомендацій і пропозицій¹.

Позитивним є те, що рух за впровадження НОП уже набув організаційного оформлення. У Харківській області, наприклад, створено Обласну раду НОП, в районах — секції, в колгоспах — секції і творчі групи із спеціалістів і передовиків виробництва. Це полегшує залучення до роботи щодо здійснення НОП широких кіл колгоспної громадськості.

Однак значна частина колгоспників ще не бере участі в цьому русі. Так, під час соціологічних досліджень, проведених у березні 1968 р. серед тваринників творчою групою по НОП колгоспу ім. ХХ з'їзду КПРС Краснокутського району Харківської області, на запитання анкети: «Які недоліки Ви помітили в організації виробництва і праці?» — 80% опитаних не дали відповіді. У той же час співробітники сільгоспінституту разом із головними спеціалістами колгоспу виявили резерви, використання яких допомогло б поліпшити умови праці, підвищити її продуктивність, забезпечило б господарству 2674 крб. річної економії².

Для того щоб підвищити активність колгоспників у здійсненні раціональної організації виробництва і праці в сучасних умовах, треба, по-перше, поліпшити професійну підготовку рядових колгоспників; по-друге, організувати вивчення партійно-господарським активом основ НОП у сільському господарстві; по-третє, рекомендувати колгоспним зборам ввести систему матеріального і морального заохочення активістів НОП і раціоналізаторів і, нарешті, посилити роботу щодо виховання комуністичного ставлення до праці, до колективного майна.

Одним із напрямків у розвитку колгоспної демократії є вихід її за межі окремих господарств і дальше зближення із загальнонародною демократією. Ця тенденція зумовлена зростанням економічної сили колгоспів, розширенням обміну досвідом, розвитком міжколгоспного і державно-колгоспного кооперування³.

Міжколгоспні виробничі зв'язки, як і вся система внутріколгоспних відносин, будуються на демократичних засадах. Порядок створення міжколгоспних організацій, використання їх фондів, розмір пайової участі окремих господарств — всі ці питання розв'язуються колгоспними масами. За безпосередньою участю колгоспів формуються і органи керівництва цими організаціями.

На демократичних засадах і під впливом громадськості кооперованих господарств працюють об'єкти культурно-побутового і виробничого призначення, що становлять колгоспну власність. Це зумовлює зближення колгоспної демократії із загальнонародною.

Важливою рисою зростаючих міжколгоспних виробничих зв'язків як відносин співробітництва і товариської взаємодопомоги є постійний обмін досвідом. Зокрема, широко розповсюдилися в районах Харківської й Полтавської областей УРСР такі форми передачі передового досвіду, як конференції і семінари, дні і наради механізаторів, тварин-

¹ «НТО СССР», 1968, № 4, стор. 8.

² Поточний архів управління сільського господарства Краснокутського району Харківської області за 1968 р.

³ На кінець 1967 р. в країні налічувалося 3884 міжколгоспних об'єднань, організацій і підприємств, в складі яких було 54722 колгоспи-пайовики. Деякі колгоспи входять одночасно в дві і більше міжколгоспних організацій. — Народное хозяйство СССР в 1967 г., стор. 479.

ників та інших категорій працівників, зльоти раціоналізаторів, комісії по перевірці взятих зобов'язань і т. д.

Характерним для розвитку громадських форм управління в колгоспах є також вихід за межі виробничої діяльності. Зміцнюючи економіку, колгоспи все більше коштів витрачають на задоволення культурних і побутових потреб колгоспників. Так, за три роки (1965—1967) колгоспи країни збудували 7248 загальноосвітніх шкіл на 1324 тис. місць, дитячих дошкільних закладів на 365,1 тис. місць, лікарень на 17409 ліжок¹. Тільки за один 1968 р. на кошти колгоспів у країні споруджувалося будинків культури і клубів на два мільйони місць, шкіл — на 1,2 млн. учнів².

Створюючи матеріальну базу культури на селі, колгоспи активніше впливають не тільки на будівництво (темпи, якість, раціональне витрачання коштів), але й на функціонування культурно-побутових закладів.

У колгоспах Павлоградського району Дніпропетровської області, наприклад, створено комісії сприяння сім'ї і школі, які займаються не тільки вузько-практичними справами, але й проблемними питаннями навчання і виховання молоді. В артілі «Прогрес» планується організувати виробничу підготовку школярів на технічній базі колгоспу. Колгоспи району виділяють кошти для придбання навчальних посібників, технічних засобів навчання, спортобладнання, створення фонду безплатного користування підручниками.

Йдучи за передовими артілями, все більше господарств застосовують матеріальне стимулювання не тільки до передовиків виробництва, але й до кращих вчителів, які беруть активну участь у громадсько-політичному житті села, зразково організують навчально-виховну роботу³.

У Лозівському районі Харківської області на кошти колгоспу ім. Орджонікідзе в с. Катеринівка збудовано шкільний комплекс (навчальні корпуси, інтернат, їдальня, господарський корпус, житлові будинки для вчителів), при школі створено колгоспний піонерський табір, організовано безплатне харчування для учнів.

Разом з тим колгоспники уважно ставляться до якості навчання, стану дисципліни в школі і активно впливають на шкільне життя. Проблеми шкільного виховання обговорюються на партійних, загальних, профспілкових і комсомольських зборах, засіданнях правління колгоспу і виконкому сільської Ради. Колгоспники беруть активну участь у житті школи, працюючи в батьківському комітеті, колгоспних жіночих радах та ін. Уся система колгоспних органів самоуправління спрямована на залучення школярів до громадсько-політичного і виробничого життя, виховання їх господарями артілі.

На наш погляд, треба, щоб колективна участь школярів, зокрема старшокласників, у суспільному виробництві передбачалася шкільними програмами, а також новим Статутом сільгоспартілі. Ця участь стала б могутнім засобом виховання сільської молоді, даючи випускникам шкіл певну виробничу орієнтацію, розкриваючи перед ними романтику сільськогосподарської праці. Школа ж на зароблені кошти могла б організувати туристичні походи, подорожі по рідній країні та ін.

Розширення матеріальної бази культури на селі, зростання суспільної освіти колгоспників висуває перед колгоспною громадськістю нові проблеми, формує нові завдання, зокрема, підготовка висококвалі-

¹ Народное хозяйство СССР в 1967 году, стор. 687. 691, 692.

² Див.: «Правда», 3 жовтня 1968 р.

³ «Радянська Україна», 24 жовтня 1968 р.

ліфікованих кадрів для культурно-освітньої роботи на селі. Так, з 808 працівників культури в селах Харківської області тільки 80 мають спеціальну освіту¹.

Маючи в своєму розпорядженні кошти, колгоспи уважніше відбирають і направляють на навчання здібних працівників. З метою закріплення кадрів деякі колгоспи встановлюють культосвітпрацівникам доплату до основної ставки і т. д.

У роботі клубних установ, бібліотек активну участь беруть не тільки демократичні органи управління, але й самодіяльні органи колгоспників — клубні і бібліотечні ради, ради спеціалістів, інтелігенції, художні ради та ін. Вони провадять велику роботу щодо організації комуністичного виховання трудівників села. Так, при будинку культури і бібліотеці колгоспу ім. XX з'їзду КПРС Краснокутського району працює громадська рада з 15 чол. З її ініціативи тут створено народний університет культури і побуту. На громадських засадах організовано чотири пересувних бібліотеки в бригадах і на фермах.

Із зростанням артільної економіки в колгоспах почала складатися, як самостійна галузь виробництва, служба побуту. У 1965 р. в Черкаській області УРСР виникли комбінати побутового обслуговування (комунгоспи), у січні 1968 р. їх було там 417². Комунгоспи створюються і функціонують на суворо демократичних засадах³. Колгоспники самі вирішують, кому з них в першу чергу треба побудувати дім або підвести комунікацію і яка в цьому участь колгоспу. Таким чином, розвиток матеріальної основи колгоспно-кооперативної форми власності веде до того, що виробничі зв'язки колгоспника з колективом все більше доповнюються зв'язками в сфері культурно-побутового обслуговування і всі вони пронизані принципами соціалістичного демократизму.

Колгоспна демократія розвивається як вширину (в значенні охоплення нових сфер життя колгоспного селянства), так і вглибину (більш послідовне здійснення вимог соціалістичної демократії).

Щоб прискорити зростаючий рух за перебудову культури й побуту на селі, надати йому організованого характеру, слід було б створити з числа працівників культури обласних центрів і ентузіастів культурного життя села обласні громадські ради, покликані узагальнювати і пропагувати кращий досвід, допомагати колгоспній громадськості рекомендаціями, порадами, пропозиціями.

Розглянуті вище основні напрямки у розвитку колгоспної демократії — розгортання громадських засад в управлінні виробничою діяльністю колгоспів, використання в практиці керівництва культурно-побутовою і виховною роботою громадських форм, утвердження демократичних принципів управління у міжколгоспних організаціях — зумовлені розширенням і зміцненням економічних основ колгоспного ладу.

Партія ставить завдання шляхом створення могутньої матеріальної бази колгоспів і радгоспів забезпечити нове піднесення сільськогосподарського виробництва. Переозброєння сільського господарства на новій технічній основі становитиме, як вказано у Постанові жовтневого (1968 р.) Пленуму ЦК КПРС, найважливіший напрямок планування нової п'ятирічки.

Разом із збільшенням частки матеріальних ресурсів, що вкладається у колгоспне виробництво, удосконалюються і самі принципи вза-

¹ «Сельская жизнь», 8 грудня 1968 р.

² «Сельская жизнь», 29 травня 1968 р.

³ Курс на створення комунгоспів був схвалений ЦК КП України і Радою Міністрів республіки. Такі комунгоспи вже працюють у Харківській та ряді інших областей УРСР.

ємовідносин між державою і колгоспами. Встановлення на цьому етапі сталих планових завдань по реалізації товарної продукції, система вільних понадпланових закупок продуктів сільськогосподарського виробництва за підвищеними цінами створюють стабільні економічні умови для рентабельного ведення господарства на науковій основі, розширення господарської і соціальної самостійності колгоспів, розвитку соціалістичної підприємливості колгоспників і посилення їх відповідальності за стан справ артілі. Все це відкриває нові можливості для розвитку демократичних начал всередині колгоспу — активнішому залученню усіх трудівників до керівництва громадським господарством.

Завдання полягає в тому, щоб удосконалювати всю систему колгоспного самоуправління, розширювати і поглиблювати принципи колгоспної демократії і тим самим достатньою мірою використати всю творчу активність колгоспних мас, спрямовану на розв'язання завдань комуністичного будівництва.

ВНУТРІГОСПОДАРСЬКИЙ РОЗРАХУНОК І ДЕМОКРАТІЯ В КОЛГОСПАХ

М. І. Сазонов, Б. Т. Личко

Використання ленінських принципів соціалістичного господарювання набуває вирішального значення на сучасному етапі, коли радянське суспільство розв'язує завдання поступового переходу до комунізму.

Формування матеріально-технічної бази комунізму на основі піднесення продуктивних сил створює матеріальні передумови для удосконалення соціалістичних виробничих відносин і поступового перетворення їх у комуністичні «...Суспільні виробничі відносини змінюються, перетворюються із зміною і розвитком матеріальних засобів виробництва, продуктивних сил»¹. Будучи основою усіх інших суспільних відносин, виробничі відносини є визначальним фактором розвитку і соціалістичної демократії.

Це, звичайно, зовсім не означає, що розвиток продуктивних сил при соціалізмі сам по собі веде до удосконалення виробничих відносин, а зміна останніх — до удосконалення всіх інших суспільних відносин. Потрібна найактивніша участь трудящих у громадському житті. «Виправлення, змінення суспільних відносин, розуміється, можливе, — зазначав В. І. Ленін, — але можливе лише тоді, коли виходить від самих членів цих виправлюваних або змінюваних суспільних відносин»².

В. І. Ленін у ряді робіт, присвячених питанням соціалістичного будівництва, показав, що суспільна власність на засоби виробництва передбачає постійну, безперервну, вирішальну участь усіх трудящих у «виправленні» суспільних відносин, в управлінні справами суспільства. Безпосереднє поєднання робочої сили із засобами виробництва на основі суспільної власності робить кожного робітника хазяїном усього суспільного виробництва, творцем не тільки продукту, але й виробничих та всіх інших відносин. Саме в цьому значенні В. І. Ленін говорив про творення «нових економічних відносин, нового суспільства»³, про творення, «соціалістичних умов господарства і життя»⁴.

Розвиток соціалістичної власності веде до зміни усіх сторін виробничих відносин, що забезпечує своєчасне переборення всього старого, створює умови для впровадження передового і тому виступає найважливішим фактором неухильного зростання творчої ініціативи і активності, громадської самодіяльності мас. А все це: і творча активність, і самодіяльність мас — прояви соціалістичної демократії.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 6, стор. 426.

² В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 337.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 372.

⁴ Там же, стор. 377.

Кооперативна форма соціалістичної власності створює умови для розвитку демократичних начал колгоспного життя і залучення всіх колгоспників до управління справами колгоспу. Однак для всебічного і послідовного здійснення демократичних начал і поголовної участі колгоспників у житті артілі однієї передумови не досить. Потрібна система повсякденних відносин, яка б забезпечила заінтересованість кожного члена колективу у розв'язанні загальних справ, породжувала внутрішню потребу брати участь в управлінні колективним господарством, щоб кожний колгоспник почував себе хазяїном і був особисто відповідальним за кожну справу¹.

Идеться про удосконалення конкретних форм організації соціально-економічних відносин у самих колгоспах. Найважливішим засобом їх раціональної організації, а отже, і підвищення соціальної активності колгоспників, є господарський розрахунок.

Говорячи про соціалістичне господарювання, В. І. Ленін підкреслював величезну роль господарського розрахунку в правильній організації виробництва, у використанні принципу матеріальної заінтересованості, в розвитку творчої ініціативи мас. В. І. Ленін вважав, що побудувати соціалізм і підвести до комунізму десятки мільйонів можна не на ентузіазмі безпосередньо, а за допомогою ентузіазму, народженого великою революцією, на особистій заінтересованості, на господарському розрахунку².

Госпрозрахунок є складною категорією. Його суть не можна обмежувати порівнянням доходів і витрат, як роблять це деякі автори. Розглядаючи госпрозрахунок як метод господарювання, форму економічних зв'язків, не можна забувати про те, який зміст заповнює цю форму, якою мірою вона забезпечує колективну матеріальну заінтересованість і відповідальність за рентабельне ведення господарства, отже, наскільки мобілізує колектив на виявлення резервів виробництва і приведення їх у дію, залучає до управління господарством кожного трудівника.

Госпрозрахунок, указував В. І. Ленін, необхідний для того, «щоб трудящі поступово вчилися самі розуміти і бачити, як і скільки треба працювати, як і скільки можна відпочивати, — щоб *порівняння ділових підсумків* господарювання окремих комун стало предметом загального інтересу і вивчення, щоб видатні комун винагороджувались негайно...»³.

Впровадження господарського розрахунку, зумовлене об'єктивними причинами, має велике значення для демократизації господарського життя колгоспів. Концентрація колгоспного виробництва спричиняє збільшення внутріколгоспних підрозділів; при цьому виникає потреба у децентралізації керівництва через надання певної самостійності керівникам і підвищення їх відповідальності за виробничу діяльність.

За умов великого господарства контроль над витрачанням коштів і матеріалів не можуть здійснювати самі тільки посадові особи і органи управління колгоспу. Життя об'єктивно вимагає залучати широкі маси колгоспників до боротьби за економне господарювання.

¹ Багато авторів підкреслюють значення такої системи відносин, яка виховувала б у кожного трудівника почуття особистої відповідальності за загальні справи і розвивала соціальну активність в управлінні. Див., наприклад, Ю. Е. Волков. Социальные аспекты перехода к новой системе управления социалистической экономикой. Научные доклады высшей школы. «Философские науки», 1966, № 5, стор. 2—11; А. М. Бирман. Реформа и человек. — «Вопросы философии», 1967, № 12; Його ж. Реформа: соревнование или конкуренция? «Проблемы мира и социализма», 1968, № 6 та ін.

² Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 34.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 227.

Колгоспи, по суті, завжди були госпрозрахунковими господарствами. На відміну від промислових підприємств, у колгоспах кожен підрозділ має самостійний виробничий цикл і виробляє кінцеву товарну продукцію. Це створює сприятливі умови для впровадження внутрігосподарського розрахунку. Тим часом, через ряд об'єктивних і суб'єктивних причин, принципи госпрозрахунку в колгоспах застосовувалися не досить повно.

У рішеннях XXIII з'їзду КПРС, у постанові ЦК КПРС «Про роботу Добринського райкому партії Липецької області» вказувалося на необхідність всебічного розвитку внутрігосподарського розрахунку в колгоспному виробництві¹.

Вирішальним фактором послідовного застосування госпрозрахунку в колгоспах є науково обгрунтоване керівництво ними з боку держави. Створення стабільних економічних умов (тверді ціни, сталі планові завдання по реалізації товарної продукції) і максимально гнучкої системи заохочування дає можливість колгоспам поступово переходити на повний госпрозрахунок².

Однак для того, щоб налагодити дійовий внутріколгоспний розрахунок, треба встановити внутріколгоспним підрозділам тверді планові виробничі завдання, норми й ліміти, які б не змінювалися протягом року; закріпити за госпрозрахунковими одиницями необхідні для виконання планових завдань засоби виробництва і склад працівників; визначити порядок взаємовідносин між підрозділами і господарством у цілому; впровадити систему винагороди госпрозрахункових одиниць за результати виконання планового завдання, що стимулювала б найбільш ефективну роботу; ліквідувати знеосібку у використанні землі та інших засобів виробництва; встановити просту й конкретну систему обліку й контролю виконання госпрозрахункових завдань та ін.

Головним в організації внутріколгоспного розрахунку, як свідчить практика, є впровадження системи матеріального стимулювання і відповідальності виробничих підрозділів. Підвищуючи заінтересованість колективу і кожного трудівника у зростанні ефективності суспільного виробництва, госпрозрахунок одночасно розвиває і їх соціальну активність, залучає до повсякденної участі у управлінні виробництвом.

У даний час у колгоспах існують різні критерії оцінки роботи госпрозрахункових підрозділів. Було б неправильно рекомендувати колгоспам яку-небудь одну форму матеріального стимулювання, бо вони мають різний рівень економічного розвитку і оплати праці, підготовленість кадрів, стан внутрігосподарського планування і т. д. До того ж у багатьох із них вже склалися і прижилися певні форми заохочення, зрозумілі і звичні колгоспникам.

Однак у всіх випадках, на наш погляд, треба, щоб по-перше, матеріальне заохочення здійснювалося за фактичний приріст продукції, поліпшення її якості, зниження затрат праці і коштів на виробництво; по-друге, щоб форми розподілу заохочувальних коштів були справедливими і зрозумілими для кожного колгоспника; по-третє, щоб із системою матеріального заохочення кожний колгоспник був ознайомлений при удержанні річного виробничого завдання. Тільки за цих умов матеріальне заохочення стимулюватиме не тільки виконання планового завдання, але й відшукування резервів для підвищення продуктивності

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, Київ, Вид-во політ. літ-ри України, 1966, стор. 235; «Сельская жизнь», 1 листопада 1968 р.

² У колгоспах Харківської області, наприклад, на 1 січня 1969 р. з 2193 виробничих бригад у рослинництві на госпрозрахунок було переведено 2089. (Поточний архів Харківського обласного управління сільського господарства за 1968 р.).

праці, тобто посилить роль колгоспників в управлінні виробничим життям.

Разом з тим стимулююча роль матеріальних факторів значною мірою залежить від правильного визначення планів-завдань госпрозрахунковим підрозділам. Доведення обпрунтованих завдань забезпечує кожному підрозділу можливість успішного їх виконання і одержання відповідної матеріальної винагороди.

Так, у колгоспі ім. Калініна Козельщинського району Полтавської області, відповідно до «Положення про госпрозрахунок», в 1967 р. виплачено за економію прямих затрат механізаторам тракторної бригади 1445 крб., тваринникам третьої ферми — 404 крб. Перша ферма і перша рілннча бригада допустили перевитрату коштів і, за умовами госпрозрахунку, були позбавлені додаткової оплати. Колективи цих підрозділів змушені були проаналізувати собівартість продукції по всіх статтях, вивчити і впровадити кращі прийоми праці, посилити контроль за витратою коштів. Це дало свої наслідки. У І кв. 1968 р. перша молочно-товарна ферма стала рентабельною і тваринники одержали по 0,3 коп. доплати за кожний зароблений карбованець¹.

Таким чином, оптимальний характер планів-завдань мобілізує впливав на діяльність бригад. За цих умов дійовішою стала колгоспна демократія. На бригадних зборах, виробничих нарадах, бюро економічної ради колгоспники розв'язували питання планування виробництва, удосконалення організації праці, зміцнення трудової дисципліни і т. д., тобто були приведені в дію усі фактори, які забезпечують ефективне ведення господарства.

Завищення завдань веде до того, що колгоспники байдуже ставляться до їх виконання, бо знають: їх зусилля все рівно марні. Доведення низьких планів також не сприяє мобілізації колективу на виявлення і використання резервів виробництва.

Так, у колгоспі «Жовтнева перемога» Зміївського району Харківської області доплата бригадам за економію виробничих затрат за 1966 р. становила 18,8 тис. крб., за 1967 р. — 11,2 тис. крб., хоча насправді ніякої економії в бригадах не було. У госпрозрахункових завданнях бригадам занижували вихід продукції по здаточних цінах і відповідно завищували планові затрати на 1 крб. продукції. Наприклад, у тракторній бригаді вихід продукції у 1967 р. зменшився з 305 тис. крб. до 205 тис. крб., відповідно зросли затрати на 1 крб. продукції з 10,8 коп. до 12,4 коп., однак за розрахунками колгоспу, економія дорівнювала 3,2 тис. крб. Бригада одержала 1,6 тис. крб. додаткової оплати, хоч фактична перевитрата становила 7,2 тис. крб.² Ці помилки спричинили не тільки погіршення показників господарської діяльності, але й зниження відповідальності членів бригад за організацію праці на своїх ділянках, послабивши їх інтерес до діяльності органів внутріколгоспної демократії.

Ось чому, незважаючи на різке збільшення за останні роки колгоспних фондів преміювання³, у деяких господарствах, внаслідок грубих помилок у плануванні, вони не стали засобом стимулювання трудової й громадської активності колгоспників.

¹ Поточний архів колгоспу ім. Калініна Козельщинського району Полтавської області за 1967—1968 рр.

² Поточний архів Харківського обласного Управління фінансування сільського господарства за 1968 рік.

³ Фонди преміювання у Харківській, наприклад, області зросли з 259 тис. крб. в 1965 р. до 4841 тис. крб. в 1967 р. (в 18,7 раза). Див.: Поточний архів Харківського обласного управління сільського господарства за 1968 рік.

Практика колгоспів свідчить, що ефективність внутрігосподарського розрахунку зростає тоді, коли виробничі затрати плануються не тільки по періодах, але й по місяцях, коли госпрозрахункові завдання доводяться не тільки бригадам, фермам, дільницям, але й ланкам, групам і навіть окремим колгоспникам. За таких умов безпосередні виконавці знають планові завдання, постійно відчують контроль за їх виконанням. Це підвищує як особисту, так і колективну матеріальну зацікавленість у збільшенні виробництва продукції і зниженні її собівартості.

У багатьох колгоспах при розробці річних завдань виробничим підрозділам визначається також конкретна участь кожного колгоспника у виконанні плану, причому не тільки за рік, але й за квартал, місяць. Активні і сумлінні колгоспники, що виконали місячний мінімум вихододнів, матеріально заохочуються. У колгоспі «Україна» Лубенського району Полтавської області запроваджено додаткову двотижневу оплачувану відпустку, в колгоспі «Дружба» Барвінківського району Харківської області — можливість на кожний зароблений карбованець одержати 1 кг зерна ціною 8 крб. за 1 цн (при невиконанні — ціна 20 крб).

Удосконалення госпрозрахункових відносин і форм матеріального стимулювання позитивно впливає на зміцнення трудової дисципліни, підвищення продуктивності праці. Так, у колгоспі «Україна» Полтавської області з введенням госпрозрахунку 80% колгоспників (а в першій і другій комплексній бригадах всі) беруть участь у суспільному виробництві, виконуючи щомісячні норми виробітку¹.

Особливо відповідальним елементом внутрігосподарського розрахунку є систематичний контроль і аналіз виконання завдань. Для цього потрібний добре налагоджений оперативний бухгалтерський облік, який дав би можливість систематично контролювати діяльність усіх ланок виробництва і своєчасно вживати необхідних заходів для усунення недоліків.

Однак контроль з боку планово-економічної служби повинен поєднуватися із залученням усіх членів артїлі через загальні бригадні збори, ради, бюро економічного аналізу та інші форми масових перевірок. Участь колгоспної громадськості відбиває одну з найважливіших сторін госпрозрахунку — його демократизм.

На жаль, цей демократизм в економічній службі деяких колгоспів порушується. В колгоспі ім. Кірова Близнюківського району Харківської області протягом 1968 р. працівники бухгалтерії тричі аналізували виконання госпрозрахункових завдань, однак такий громадський орган, як бюро економічного аналізу, взагалі не залучається до цієї роботи.

Саме відсутністю систематичного аналізу структури затрат на виробництво продукції, усуненням громадськості від контролю за витрачанням коштів пояснюються повільне зниження собівартості продукції, послаблення трудової дисципліни і відповідальності окремих керівників за доручену справу.

Тільки там, де первинні колективи беруть участь у розробці завдань, в організації їх виконання й контролі, демократизм стає реальною силою, яка сприяє організованому й ефективному господарюванню. Завдяки широкому демократизму, мобілізації знань і досвіду самих колгоспних мас, можна досягти найбільшої точності показників госпрозрахункових завдань. У таких колгоспах, як показує практика, від-

¹ Н. І. Кравченко. Економіка колгоспу і нові ціни, Харків, «Прапор», 1968, стор. 21.

хилення фактичних затрат на виробництво від планових показників дуже незначні.

Госпрозрахункові відносини, побудовані на демократичних принципах, не залишають місця для довільних вольових рішень, суб'єктивних оцінок і висновків. На зміну їм приходять економічні методи господарювання: аналіз, розрахунок і обґрунтування ефективності кожного заходу. Колегіальність виступає в єдності форми й змісту, рішення не тільки приймаються колективно, в них відбивається колективний досвід.

Це підносить роль і авторитет громадських форм управління всередині колгоспу. В багатьох господарствах бригадні збори вже стали органом управління бригадою, що слід було б закріпити і в новому Статуті сільгоспартілі.

У виробничих одиницях для постійного контролю за здійсненням госпрозрахунку, аналізу результатів виконання плану виробництва продукції і витрачання коштів створюються колегіальні органи — ради бригад, форм, діляниць. На початок 1968 р. в колгоспах Харківської області функціонувало 214 бригадних рад і 117 рад ферм¹.

Подальшого розвитку набули громадські форми економічної служби. Наприклад, в усіх колгоспах Краснокутського району Харківської області створені ради і бюро економічного аналізу, до складу яких увійшло 292 колгоспника. Аналізуючи роботу госпрозрахункових підрозділів, вони разом з тим вживають заходів, спрямованих на підвищення ефективності виробництва.

Так, у колгоспі «Більшовик» в 1966 р. собівартість 1 цн молока становила 21 крб. 03 коп. Рада економічного аналізу разом з правлінням і активом колгоспу накреслила заходи, які мали знизити собівартість молока. Тільки за 5 місяців 1968 р. економічна рада провела шість засідань (з накреслених нею 12 заходів чотири втілювалися організації праці, два — механізації, шість — контролю й обліку праці і вироблюваної продукції). В результаті собівартість молока в колгоспі до середини 1968 р. знизилася на 60%².

Внутрігосподарський розрахунок у колгоспах, отже, є організаційною формою залучення колгоспників до боротьби за збільшення економічної ефективності виробництва, він направлений на підвищення їх відповідальності за виконання як своїх власних, так і колективних завдань. Разом з тим у процесі залучення колгоспників до активної участі у виробництві зміцнюються демократичні начала в управлінні справами діляниць, бригади, ланки, артіль в цілому.

В умовах розвинутих госпрозрахункових відносин колгоспник є не просто виконавцем трудових операцій, але й учасник кращої організації праці, він більше усвідомлює свою відповідальність й за ті сфери суспільної праці, де обговорюються, плануються технічні, технологічні й соціальні проблеми.

Розвиток госпрозрахункових відносин всередині колективу, підвищення матеріальної зацікавленості безпосередніх виробників у кінцевих результатах своєї праці дають можливість значною мірою замінити повсякденну адміністративну перевірку їх роботи самоконтролем. За цих умов змінюється стиль роботи керівника. Колгоспникам потрібна вже не дрібна опіка, а чітке узгоджування, глибоко продумане спря-

¹ Поточний архів Харківського обласного управління сільського господарства за 1968 рік.

² Поточний архів Краснокутського районного управління сільського господарства Харківської області за 1967—1968 рр.

мування їх дій. Розроблені у багатьох колгоспах Харківської області Положення про обов'язки й права посадових осіб і спеціалістів свідчать про те, що колгоспи йдуть на розширення їх компетенцій, посилюючи роль і відповідальність за організацію виробництва на дорученій ділянці.

В умовах госпрозрахунку колгоспники не тільки розуміють, але й все більше проявляють силу колективного власника у розв'язанні питань поліпшення організації виробництва, зміцнення економіки артілей. Підвищується роль самого колгоспника як одного з господарів артілі.

Досвід вчить, що саме там, де впроваджено повний госпрозрахунок, найбільш активно діє і виробнича демократія. Разом з тим госпрозрахунок ефективний тоді, коли побудовано його на послідовно демократичній основі. Взаємозв'язок між госпрозрахунком і демократією — важлива риса колгоспного ладу, яка набуває все більшого розвитку в процесі комуністичного будівництва.

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Д. І. Тарасенко

Неодмінною умовою існування людського суспільства є виробництво матеріальних благ, бо люди, для того щоб жити, повинні постійно задовольняти свої потреби, визначувані їх соціальною і біологічною природою. Виробництво являє собою безперервний процес, це найважливіша і найширша галузь доцільної, творчої діяльності людей, спонукальним мотивом якої є потреби у засобах до життя. Розвиваючи свої матеріалістичні погляди на історію, К. Маркс і Ф. Енгельс писали: «Ніхто не може зробити що-небудь, не роблячи цього разом з тим заради будь-якої із своїх потреб...»¹.

Процес праці як процес виробництва матеріальних і духовних благ є джерелом задоволення потреб людей. «Людина мусить споживати щодня, споживати, перш ніж вона почне виробляти і в той час як вона виробляє»². Тому категорію «споживання» не можна розглядати ізольовано від поняття «виробництво». Вони взаємозв'язані, і цей взаємозв'язок виражається в залежності людей від виробництва, яке визначає предмет споживання як об'єкт потреби. Інакше кажучи, виробництво, створюючи предмет споживання, формує потребу.

Тим часом сама потреба, активно впливаючи на виробництво, створює потребу в новому виробництві. Оскільки споживання серед фаз суспільного виробництва (виробництво, обмін, розподіл, споживання) є не тільки кінцевим пунктом виробництва, а його кінцевою метою, воно «робить зворотний вплив на вихідний пункт і знову дає початок усьому процесові»³. Цим К. Маркс підкреслює залежність виробництва від споживання, без якого воно було б безцілним. Однак вплив споживання на виробництво не здійснюється безпосередньо. Воно опосередковується певними економічними відносинами у виробництві, розподілі і обміні суспільного продукту.

Необхідність задоволення потреб людей примушує їх вступати у процесі виробництва матеріальних благ у відповідні зв'язки, економічні відносини, які проявляються як їхні економічні інтереси. Цей взаємозв'язок між людьми тим тісніший, чим більше розвинутий суспільний поділ праці, зумовлений певним рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин⁴. Саме суспільний поділ праці породжує еконо-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 233.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 167.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 12, стор. 673.

⁴ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 19.

мічні відносини між окремими членами суспільства і є основою їх суспільно-економічних зв'язків. Без економічних відносин людина не змогла б існувати, вона була б приреченою на голодну смерть. Завдяки поділу праці можливий обмін результатами діяльності в суспільстві.

На зв'язок виробничих відносин з економічними інтересами вказував Ф. Енгельс в своїй роботі «До житлового питання»: «Економічні відносини кожного даного суспільства проявляються насамперед як *інтереси*»¹. Саме зв'язок економічних відносин і інтересів означає що об'єктивні закономірності в історії суспільства діють не самі по собі, а проявляються через механізм економічних інтересів. Тому слід «...відшукувати корені суспільних явищ у виробничих відносинах..., зводити їх до *інтересів* певних класів»². Отже, тільки безпосередній зв'язок виробничих відносин і економічних інтересів є вирішальним у матеріалістичному розумінні історії.

Економічні (матеріальні) інтереси виявляються в сукупності усіх виробничих відносин, розглядати їх слід як інтереси виробництва, обміну й споживання.

Економічний інтерес має об'єктивний характер, що виявляється в закономірному зв'язку виробництва і споживання, виробничих відносин і економічних інтересів, зумовлених певним способом виробництва (рівнем розвитку продуктивних сил і характером існуючих виробничих відносин), а також усім укладом суспільного життя на певній стадії історичного розвитку суспільства³.

Об'єктивний характер економічного інтересу формує необхідні матеріальні потреби людей і відбивається в їх свідомості як мета виробничої діяльності. Разом з тим інтерес невіддільний від суб'єкта і його ставлення до зовнішнього світу. Ця суб'єктивна сторона економічного інтересу проявляється у стимулах до задоволення потреб. Матеріальний стимул є певне спонукання до виробничої діяльності, яке виникає в свідомості людей під впливом певних потреб, в міру розвитку продуктивних сил.

Матеріальні стимули не можуть довільно змінюватись, оскільки вони визначаються економічними інтересами і являють собою не тимчасовий, а постійно діючий фактор трудового процесу, без якого неможливе виробництво.

Ф. Енгельс писав, що усвідомлення потреби є спонукач діяльності людей. «Люди звикли пояснювати свої дії з свого мислення, замість того щоб пояснювати їх із своїх потреб (які при цьому, звичайно, відображаються в голові, усвідомлюються)»...⁴. Марксизм виходить з положення, що всі причини, що спонукають людину до дії, виходять із зовнішнього середовища і, проходячи через його голову, породжують почуття, думки і проявлення волі, — те, що Ф. Енгельс назвав «ідеальними прагненнями». Будучи втіленими в дійсність, ці «ідеальні прагнення» стають «ідеальними силами».

Під «ідеальними силами» Ф. Енгельс розуміє майбутню практичну діяльність і відповідні виробничі відносини. Однак це не означає, що суб'єктивний образ відносин, який склався у свідомості людини, і об'єк-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18, стор. 262.

² В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 462.

³ Див.: Г. Е. Егiazарян. Материальная заинтересованность в период строительства коммунизма. М., «Знание», 1961; В. А. Медведев. Закон стоимости и материальные стимулы социалистического производства. М., «Экономика», 1966; Г. Е. Глезерман. Экономические отношения и интересы людей в социалистическом обществе. — «Коммунист», 1964, № 12, стор. 45.

⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Вибрані твори у двох томах, т. 2, стор. 73.

тивні відносини в практичній діяльності повинні збігатись за своїм змістом. Бо люди перш за все усвідомлюють свої найближчі цілі, засоби їх досягнення і відносини, в які вони вступають при їх здійсненні. Але вони не можуть передбачити суспільних наслідків своєї практичної діяльності, метою якої є задоволення потреб. «З того, що ви живете і господарюєте, родите дітей і виробляєте продукти, обмінюєте їх, складається об'єктивно-необхідний ланцюг подій, ланцюг розвитку, незалежний від вашої *суспільної* свідомості, не охоплюваний нею повністю ніколи»¹.

Деякі автори не зовсім вірно трактують питання про співвідношення об'єктивного та суб'єктивного в економічній категорії «інтерес». Так, автори підручника «Психологія», ВРЕ розглядають інтерес як суб'єктивне, фізіологічне і психологічне явище, не зв'язуючи з матеріальними потребами людей².

Класики марксизму також не ототожнювали інтерес ні з об'єктивними, ні з суб'єктивними відносинами, розглядаючи їх як єдність. Так, К. Маркс в одній з своїх ранніх статей розкриває властивості приватного (особистого) інтересу як «певного предмета і певної рабськи підкореної йому свідомості»³.

Отже, автори, які розглядають інтерес як єдність об'єктивного і суб'єктивного, ближчі до істини⁴.

Поряд з економічними в суспільстві існують політичні, духовні та інші інтереси⁵, тісно зв'язані між собою. Однак основним і визначаючим є економічний інтерес. Так, на основі економічного інтересу розвивається політичний, який, за визначенням В. І. Леніна, є «основою всього світогляду марксистів». Він писав, що «найглибші корені і внутрішньої, і зовнішньої політики нашої держави визначаються економічними інтересами, економічним становищем пануючих класів нашої держави»⁶. Однак у період соціальних революцій політичні інтереси можуть займати провідне місце, але кінець кінцем вони завжди є засобом для досягнення економічного інтересу, в противному разі вони втрачають свою дієвість. «Ідея» завжди осоромлювала себе, як тільки вона відокремлювалась від «інтересу»⁷.

Виробничі відносини склалися історично, тому й економічні інтереси людей — не є вічними й незмінними. Вони змінюються із зміною матеріальних потреб, зумовлених способом виробництва. Розвиток продуктивних сил і рівень продуктивності праці визначають кількість і якість матеріальних благ, необхідних для задоволення матеріальних потреб — основи економічного інтересу. Але ступінь задоволення матеріальних потреб залежить також і від характеру виробничих відносин, від становища того чи іншого класу в системі суспільного виробництва і форми власності на засоби виробництва. Якщо в первісному суспільстві недостатнє задоволення потреб його членів було наслідком нерозвиненості продуктивних сил, то згодом, з виробленням додаткового продукту і поділом суспільства на антагоністичні класи, воно стало безпосереднім результатом суспільних відносин.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 14, стор. 298—299.

² А. Смирнов. Психология. М., 1956, стор. 361; БСЭ, т. 12. М., 1953, стор. 280.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 1, стор. 151.

⁴ А. Г. Здравомыслов. Проблема интереса в социологической теории. Изд-во ЛГУ, 1962; Т. А. Кулиев. Проблема интересов в социалистическом обществе. М., «Мысль», 1967, стор. 9; В. А. Медведев. Закон стоимости и материальные стимулы социалистического производства, М., «Экономика», 1966.

⁵ Далі ми будемо говорити тільки про економічний інтерес.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 322.

⁷ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 2, стор. 85—86.

Ось чому при аналізі специфічної системи економічних інтересів того чи іншого суспільства треба пам'ятати їх спільну основу — задоволення матеріальних потреб, тому що «... з самого початку виявляється матеріалістичний зв'язок людей між собою, зв'язок, який зумовлюється потребами і способом виробництва і є такий же старий, як самі люди, — зв'язок, який набирає все нових форм, а значить, являє собою «історію»¹. Але головне в цьому аналізі, як видно, належить не потребам, а різним сторонам виробничих відносин суспільства, які впливають на формування економічних інтересів. Це викликано тим, що матеріальні потреби людей не виступають безпосередньо в економічному інтересі, а лише опосередковано, через виробничі відносини, що й надає їм характерної визначеності економічного інтересу.

Існують особисті, групові, класові і суспільні (загальнонародні) економічні інтереси, зумовлені певними виробничими відносинами. Тому характер економічних інтересів слід розглядати відповідно до тієї чи іншої суспільно-економічної формації. Так, при капіталізмі виробничі відносини виявляються у цілій «гамі» інтересів людей: з одного боку, інтереси власників засобів виробництва, і з другого — інтереси трудящих мас, позбавлених знарядь праці і змушених продавати свою робочу силу. Суспільний поділ праці породжує нескінченне роздрібнення інтересів, приватна власність на засоби виробництва є причиною зіткнення діаметрально протилежних інтересів класу капіталістів і класу найманих робітників. «Де немає спільності інтересів, — вказував Ф. Енгельс, — там не може бути єдності мети»², що гальмує розвиток капіталістичного суспільства.

Соціалізм створює свою специфіку економічних інтересів, які визначаються існуючими виробничими відносинами і суспільною власністю на засоби виробництва. Перемога соціалізму означає встановлення політичного панування в інтересах народу. Знищена приватна власність на засоби виробництва і зумовлена нею антагоністична протилежність інтересів.

Тільки соціалістичний спосіб виробництва породжує новий суспільний інтерес, який є дійсно спільним для всіх соціальних груп — робітників, селян, інтелігенції та ін. Силою, яка з'єднує людей, є суспільна власність на засоби виробництва. На її основі розвивається соціалістичне виробництво, від зростання і удосконалення якого залежить задоволення потреб членів суспільства. В. І. Ленін писав: «Найголовнішим і найбільш корінним інтересом пролетаріату після завоювання ним держави є збільшення кількості продуктів, підвищення у величезних розмірах продуктивних сил суспільства»³. Саме цей інтерес з остаточною перемогою соціалізму і є загальнонародним, тому що і розвиток виробництва, і організація розподілу продуктів у масштабі народного господарства спрямовані на те, щоб «зробити життя всіх трудящих найлегшим, таким, яке давало б їм можливість добробуту»⁴.

Тим часом суспільний інтерес як єдиний економічний інтерес всіх членів суспільства виступає у вигляді особистого і колективного інтересів. Такий поділ суспільного інтересу зумовлений існуючою при соціалізмі системою виробничих відносин, яку можна уявити як відносини між підприємствами і працівниками, між самими підприємствами, між підприємствами і державою, між державою і окремими громадянами. Причому ці відносини відбивають інтереси відповідних сторін, тобто

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 27.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 8, стор. 13.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 156.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 366.

особи, колективу і суспільства. Однак таке ототожнення особистого інтересу з інтересами особи, колективного інтересу з інтересом госпрозрахункового підприємства не означає, що членам суспільства властиві лише інтереси особи, госпрозрахунковим підприємствам — колективні інтереси, а державі — суспільні інтереси. Справді, інтереси окремих учасників виробництва при соціалізмі не обмежуються лише особистим інтересом, спрямованим на привласнення певних матеріальних благ для задоволення їх фізичних, духовних і соціальних потреб.

У своїй сукупності окремі члени соціалістичного суспільства є суб'єктами соціалістичної власності, тому ступінь реалізації їх особистого інтересу, рівень їх добробуту прямо залежить від розвитку соціалістичної економіки. Тобто окремі члени, одержуючи продукти особистого споживання, безпосередньо заінтересовані в безперервному розвитку і удосконаленні соціалістичного виробництва — це вже суспільний інтерес. Разом з тим кожний член суспільства працює на одному з госпрозрахункових підприємств, і від його діяльності також залежить їх матеріальний добробут. Звідси об'єктивна заінтересованість окремого працівника в реалізації колективного інтересу даного підприємства. Як бачимо, інтереси окремих членів суспільства не можуть обмежуватись окремим видом інтересів: особистим, колективним, суспільним — вони створюють суперечливу єдність.

Колективний інтерес госпрозрахункового підприємства визначається його положенням у соціалістичній економіці. Госпрозрахункове підприємство — це органічна частина суспільного виробництва, власність держави, а тому його господарська діяльність планомірно направляє-ть-ся державою і входить в єдину систему соціалістичного господарства. Це і обумовлює той факт, що підприємству об'єктивно властивий суспільний інтерес — невпинний розвиток виробництва, збільшення обсягу вироблюваної продукції. Такий збіг колективного інтересу із суспільним відбито у вимогах основного економічного закону соціалізму.

Разом з тим підприємство — це не просто яка-небудь частина соціалістичного виробництва, а економічний «осередок» соціалістичного виробництва, яке здійснює свою діяльність на основі принципів госпрозрахунку. Саме з економічної відособленості госпрозрахункових підприємств випливає об'єктивна необхідність задоволення його колективного інтересу як самостійного господарського суб'єкта. Інакше кажучи, цей інтерес реалізується лише тоді, коли буде створено систему економічних, адміністративних та інших умов, необхідних підприємству для ведення господарства на принципах госпрозрахунку.

Однак цим не вичерпується колективний інтерес підприємства. Він вимагає, щоб економічні досягнення заохочувались додатково, зверх заробітної плати, щоб ці додаткові доходи розподілялися як на індивідуальне, так і на спільне споживання. Тобто, хто досяг кращих результатів у виробництві, той одержує від суспільства і більшу частину суспільного доходу для задоволення своїх потреб. Отже, вимоги соціалістичного принципу розподілу по праці застосовуються не тільки до окремого працівника, але й до всього колективу госпрозрахункового підприємства.

Таким чином, між особистим, колективним і суспільним інтересами існує діалектична єдність, об'єктивною основою якої є загальна мета соціалістичного виробництва і в цьому значенні вони тотожні. Однак кожний економічний інтерес має певну самостійність, зумовлену специфікою виробничих відносин, отже, єдність суперечлива, але ця суперечливість не має антагоністичного характеру. Суспільна власність на засоби виробництва, усуваючи антагонізм між економічними інтересами,

разом з тим створює умови для правильного розв'язання неантагоністичних суперечностей, які виникли між колективними, особистими і суспільними інтересами, через відповідну систему матеріальних і моральних стимулів.

Процес подолання суперечностей між інтересами, отже, між окремими сторонами виробничих відносин, створює умови для дальшого розвитку продуктивних сил, який породжує нові потреби, оскільки в суспільстві діє відкритий К. Марксом і В. І. Леніним «закон зростання потреб». Це в свою чергу впливає на удосконалення і розвиток інтересів. Разом з тим процес подолання суперечностей спрямовує розвиток особистого інтересу працівників у бік з'єднання його з інтересом колективу і всього суспільства в цілому, що і забезпечує прискорений розвиток суспільного виробництва. Таке з'єднання інтересів стає можливим лише в тому випадку, коли практика стимулювання відповідає об'єктивним умовам, в противному випадку ця єдність порушується. Для цього треба, щоб діяла єдина система матеріальних стимулів, які відповідають формулі: все те, що робиться в інтересах суспільства, має бути економічно вигідним підприємствам і матеріально заінтересовувати їх колективи і окремих працівників. Інакше економічні стимули підприємств, матеріальні стимули колективу і особи не збігатимуться з інтересами суспільства і всього народного господарства.

Господарська реформа, яка проводиться в нашій країні, у відповідності з постановою вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС і рішеннями XXIII з'їзду КПРС, передбачає систему економічних заходів, спрямованих на всемірне поєднання інтересів особи, колективу і суспільства. Це одна з головних умов ефективного розвитку всього суспільного виробництва; бо інтереси рухають життя народів¹.

До найважливіших заходів господарської реформи належать удосконалення планування і матеріального стимулювання колективів підприємств, поліпшення відносин між підприємствами, вищестоящими організаціями та іншими на базі застосування ленінського принципу матеріальної заінтересованості і відповідальності.

Скорочення кількості планових показників, заміна «валу» показником реалізації продукції, встановлення показників прибутку і рентабельності сприяють поєднанню інтересів підприємства і окремих працівників із суспільними інтересами.

Підприємства заохочуються в першу чергу і в більших розмірах за виконання планових завдань, а потім вже за їх перевиконання. Така система стимулювання спонукає підприємства приймати напружені планові завдання, які з одного боку, відповідають інтересам колективу підприємства і його працівників, що одержують відповідні відрахування у заохочувальні фонди, і, з другого боку, суспільним інтересам, тому що суспільство одержує більшу кількість продукції, необхідної для задоволення загальнонародних потреб. Так, наприклад, у 1967 р. підприємства, які працюють за новою системою, збільшили обсяг продукції, яка реалізується, на 10,3%, продуктивність праці — на 7,5%, а прибуток — на 22,0%. За рахунок використання внутрігосподарських резервів у 1967 р. колективи підприємств реалізували понадпланової продукції на 3 млрд. крб, в результаті чого вони одержали великий додатковий прибуток². Таким чином, зростання ефективності виробництва збільшило фонди матеріального заохочення і заробітної плати

¹ Див.: В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 29, стор. 82.

² Див.: В. Гарбузов. Экономическая реформа и финансы. — «Коммунист», 1968, № 3, стор. 45.

робітників, а також доходи державного бюджету. Це свідчить про сполучення інтересів особи, колективу і держави.

Однак втілення в життя заходів, передбачених вересневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС і XXIII з'їздом КПРС, не означає, що проблема сполучення інтересів особи, колективу і суспільства в СРСР розв'язана повністю. Реформа визначила основні напрямки. З дальшим розвитком продуктивних сил повинні відповідно удосконалюватись економічне керівництво промисловістю, планування і матеріальне стимулювання. Тільки на цій основі можливе сполучення інтересів особи, колективу і суспільства.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВНУТРІШНЮ СТРУКТУРУ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

К. О. Полякова

Питання про роль інтелігенції в розвитку людського суспільства має величезне значення. Ступінь економічного і культурного розвитку кожного народу, як відомо, визначається значною мірою наявністю кваліфікованих спеціалістів та рівнем їх теоретичної і практичної підготовки. Жодна держава не могла і не може обійтися без своєї інтелігенції, тим більше Радянська держава, яка будує комунізм. Ще напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції В. І. Ленін писав: «...Нам потрібні в більшому і більшому, проти попереднього, числі інженери, агрономи, техніки, науково-освічені спеціалісти всякого роду...»¹. В. І. Ленін неодноразово вказував: «Без керівництва спеціалістів різних галузей знання, техніки, досвіду, перехід до соціалізму неможливий, бо соціалізм вимагає свідомого і масового руху вперед до вищої продуктивності праці в порівнянні з капіталізмом...»².

За роки Радянської влади в нашій країні створені численні кадри інтелігенції. За переписом населення 1926 року, в СРСР налічувалось 2,9 млн. працівників розумої праці, а на початок 1968 р. — 28,8 млн. чол., — тобто кількість їх зросла у 10 разів³. Тепер ця багатомільйонна армія інтелігенції разом з робітниками і колгоспним селянством успішно будує комунізм.

Величезна робота по створенню матеріально-технічної бази комунізму потребує значного збільшення інтелігенції. Тому за найближчі п'ять років кількість спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою зросте приблизно на 7 млн. чол., або на 65%, проти 1961—1965 рр.⁴. І чим більше зростатиме культура нашого суспільства, чим далі піде прогрес науки і техніки, тим помітнішою буде роль інтелігенції у розв'язанні грандіозних завдань, що стоять перед радянським народом.

Із загальним збільшенням кількості інтелігенції різні її групи розвиваються нерівномірно. Цілком природно, що проблеми внутрішньої структури інтелігенції (групи і загони, з яких вона складається, взаємозв'язок цих груп, шляхи стирання відмінностей між ними як однієї з умов руху до безкласового суспільства та ін.) привертають увагу дослідників.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 83.

² В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 215.

³ Народное хозяйство СССР в 1967 году. Статсборник, М., 1968, стор. 35.

⁴ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, Київ, Політвидав України, 1966, стор. 246.

Однак ряд авторів¹, говорячи про соціальну структуру радянської інтелігенції, часто обмежуються далеко не повним переліком її груп і загонів, не роблячи спроби дати будь-яку обгрунтовану класифікацію.

Окремі автори, як наприклад Ф. Н. Заузолков, ділять всю радянську інтелігенцію на шість груп. Це, по-перше, виробничо-технічна інтелігенція, до якої автор відносить адміністративно-технічний персонал промислового і сільськогосподарського виробництва, будівництва, транспорту і зв'язку (інженери, техніки, геологи, архітектори, агрономи, зоотехніки, економісти та ін.); по-друге, працівники науки і освіти (вчені, професорсько-викладацький склад, вчителі, бібліотекарі та ін.); по-третє, працівники охорони здоров'я (лікарі, провізори, фельдшери, медсестри та ін.); по-четверте, працівники літератури і мистецтва (письменники, журналісти, артисти і т. д.); по-п'яте, військова інтелігенція — офіцерський склад збройних сил; і, нарешті, більшість службовців найрізноманітніших рангів які працюють у держапараті та інших установах².

При цьому автор не дає пояснення, який саме критерій лежить в основі даної класифікації, а вона, на наш погляд, потребує уточнення. Навряд чи можна повністю погодитись, наприклад, із виділенням в самостійну групу офіцерського складу збройних сил, через його неоднорідність (інженери, вчені, лікарі і т. д.).

Не можна також погодитися і з віднесенням усіх наукових працівників до другої категорії (разом з бібліотекарями, вчителями і т. д.). В сучасних умовах до виробничо-технічної інтелігенції, зайнятої у виробничій сфері, належить і значна частина наукових працівників. Уявлення про науку та науковців як про працівників непродуктивної сфери застаріли і суперечать величезному впливові, який має наука на розвиток виробництва і нагромадження матеріального багатства. Навіть тоді, коли наука безпосередньо не впливала на розвиток суспільного виробництва, К. Маркс в усіх випадках вказував на її виробничий характер. В неопублікованих рукописах 1857—58 рр. К. Маркс писав, що в міру розвитку важкої промисловості створення багатства менше залежить від робочого часу і кількості затраченої праці, а більше від загального стану науки та ступеня застосування цієї науки до виробництва³.

Побудова матеріально-технічної бази комунізму вирішальною мірою залежить від розвитку науки, тому зростає роль спеціалістів у науковому і технічному вдосконаленні виробництва. Досягнення науки «уречевлюються» висококваліфікованими кадрами інженерно-технічної і наукової інтелігенції. Саме ці загони радянської інтелігенції сприяють введенню у виробництво результатів, здобутих наукою, на всіх його етапах — від проектування чи винаходу до серійного випуску продукції.

Зараз наукові дослідження і експерименти стають органічною частиною самого виробництва. Так, тільки за 1967 р. наукові і проектно-конструкторські організації разом з виробничниками створили більш

¹ М. К. Тепляков. Интеллигенция, как социальная прослойка при капитализме и социализме. — «Записки Воронежского сельскохозяйственного института». т. XXVI, вып. 1, 1956; Ф. Метельский. Интеллигенция при капитализме и социализме. — «Молодой коммунист», 1961, № 4, стор. 7; БСЭ, изд. 2, стор. 207; Философский словарь, стор. 196; Политический словарь. М., 1958, стор. 211.

² Н. Ф. Заузолков. Марксизм-ленинизм о социалистической интеллигенции. — «Ученые записки МГУ», вып. 173, 1955, стор. 199.

³ Див.: К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве, т. 1, М., 1967, стор. 239.

як три тисячі зразків нових машин, апаратів та іншого обладнання, близько 1,5 тис. приладів¹.

У ряді галузей сучасного виробництва (використання атомної енергії у мирних цілях, радіоелектроніка, хімічна та ін.) уже зараз не можна розмежувати діяльність вченого і інженера. Наприклад, управління ядерними процесами в атомних реакторах і контроль за ними вимагають не тільки технічної праці, але й наукової, необхідної при складанні програм електронно-обчислювальних машин.

Не випадково за останні роки поряд із зростанням інженерно-технічних працівників швидкими темпами збільшується кількість наукових працівників. Якщо з 1959 до 1967 р. чисельність ІТП зросла вдвоє, то працівників технічних наук — в 3,2 раза, фізико-математичних наук — в 3,1 раза², а в хімічній промисловості число дослідників за останні 7—8 років підвищилося приблизно у вісім разів. Зараз кожен п'ятий спеціаліст-хімік зайнятий створенням нових матеріалів, речовин, технологічних процесів, машин і апаратів³.

Радянська держава приділяє постійну увагу зміцненню науково-дослідних і конструкторських установ, центрально-заводських лабораторій. У Харкові за останні роки створено такі великі науково-дослідні інститути, як інститут монокристалів, низьких температур, ВІДПІЧОРМЕТ, Енергоочистка та інші, що підтримують зв'язки з багатьма заводами, фабриками і будовами.

Велику практичну допомогу виробництву подають вчені вузів. Вчені радіофізики, біологи, хіміки, геологи, економісти Харківського університету працюють у тісному контакті з промисловістю і сільським господарством.

У 1966 р. кафедра радянської економіки ХДУ розробила тему «Удосконалення методики планування і обліку економічної ефективності механізації, автоматизації і впровадження передової технології у промисловість». Ця методика впроваджена на Харківському турбінному заводі ім. С. М. Кірова, на заводах «Серп і молот», «Світло шахтаря». Вона дозволяє з мінімальними витратами праці економістів правильно визначати ефективність механізації, автоматизації та нової технології, а також вплив технічних удосконалень на зниження собівартості продукції і підвищення рентабельності виробництва в цехах і по заводу в цілому⁴.

За умов зростання автоматизації, посилення ролі науки в житті суспільства змінюються зміст і характер праці цих двох загонів інтелігенції. З одного боку, діяльність інженерно-технічної інтелігенції все більше насичується елементами наукової праці, а з другого — діяльність наукових працівників все більше наближається до інженерної. Грань, яка раніше між ними існувала, поступово стирається, і немає підстав відносити їх до різних категорій. Отже, першу категорію інтелігенції доцільніше визначити як науково-технічну.

Безпідставно також зміщувати поняття «службовці» та «інтелігенція», оскільки до інтелігенції В. І. Ленін відносив «всіх освічених лю-

¹ «Правда», 6 квітня 1968 р.

² Народное хозяйство СССР в 1959 году. М., 1960, стор. 604—756; Народное хозяйство СССР в 1967 году, М., 1968, стор. 810.

³ «Правда», 18 травня 1968 р.

⁴ В. І. Астахова. Формування кадрів науково-технічної інтелігенції. — «Вісник Харківського університету», № 24, серія наукового комунізму, вип. 2. Харків, 1967, стор. 58.

дей..., представників розумової праці... у відміну від представників фізичної праці»¹.

Таким чином, під інтелігенцією ми розуміємо спеціалістів, які мають вищу і середню спеціальну освіту і зайняті в сфері виробництва, обслуговування і управління. Цього не можна сказати про таких службовців, як продавці, рахівники, касири, табельники, комірники і т. д., тобто осіб, праця яких більше насичена елементами фізичної, ніж розумової праці.

З другого боку, в деяких довідкових роботах² трудова діяльність радянської інтелігенції поділяється на дві дуже широкі сфери — сферу виробництва і сферу обслуговування, причому без чіткого пояснення, які саме групи інтелігенції до них відносяться. Очевидно, такий поділ є надто загальним і не дає можливості судити про суспільну структуру радянської інтелігенції в цілому.

При вивченні соціальної структури інтелігенції виникає багато складних і тому спірних питань. До цього часу серед вчених немає єдиної думки щодо визначення категорії «інтелігенція» і того, які групи працівників розумової праці до неї належать.

Так, окремі автори³, розглядаючи соціальну структуру радянської інтелігенції, пропонують вилучити з її складу найчисленніший загін інженерно-технічних та агрозоотехнічних працівників і віднести їх до робітничого класу і колгоспного селянства, обґрунтовуючи це однако-вим ставленням до форм власності.

Як відомо, повна ліквідація різниці між класами зумовлена не тільки зміною форм власності, але і ліквідацією залишків старих форм суспільного розподілу праці — відмінностей між індустріальною і сільськогосподарською, розумовою і фізичною працею. Саме на це вказував В. І. Ленін, підкреслюючи, що для повної ліквідації класів треба скасувати «усяку приватну власність на засоби виробництва, треба знищити як різницю між містом і селом, так і різницю між людьми фізичної і людьми розумової праці. Це — справа дуже довга»⁴. Таким чином, інтелігенція, в тому числі інженерно-технічна і агрозоотехнічна, і після ліквідації двох форм власності збережеться, як відмічає В. І. Ленін «...окремим прошарком аж до досягнення найвищого ступеня розвитку комуністичного суспільства»...⁵.

Безперечно, за роки Радянської влади в СРСР дуже багато зроблено для зближення соціальних груп трудящих в економічній, політичній, соціальній, духовній і культурній галузях. Однак відмінності в характері праці, розподілі суспільного продукту, культурно-технічному рівні та інші ще значні і ними не можна нехтувати при розгляді соціальної структури радянського суспільства.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 7, стор. 285.

² Философская энциклопедия, т. 2, стор. 287.

³ Ю. І. Ширяев. Про структуру радянської інтелігенції. В кн. «Соціологія на Україні». К., 1968; А. П. Кирсанов. Сельская интеллигенция и особенности ее сближения с работниками физического труда. Автореф. канд. дисс. Свердловск, 1967; К. П. Буслов. О критерии внутриклассовых различий в СССР. Минск, 1966, стор. 5—6; И. К. Кравченко, Е. Т. Фадеев. О социальной структуре советского общества. — «Вопросы философии», 1966, № 5, стор. 144—149; К. Л. Потаенко и М. Л. Цегоева. Изменение социальной структуры советского общества. — «Философские науки», 1966, № 3, стор. 134; Ф. К. Кротов, Л. В. Фокин, И. О. Шкаратан. Рабочий класс — ведущая сила строительства коммунизма. М., 1965, стор. 12—13; Некоторые проблемы изучения социальной структуры общества, Л. 1965, стор. 3; А. С. Кугель. Закономерности социальной структуры общества при переходе к коммунизму, М., 1963, стор. 42—43 та ін.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 374.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 161.

Ніхто не заперечуватиме, що вже зараз у сфері робітничого класу складається нова група — робітники-інтелігенти, які загальним рівнем культури, використанням вільного часу, суспільно-політичною активністю мало чим відрізняються від ІТП. Однак неправильним було б підмінити зміни всередині класів — міжкласовими і на цій підставі стверджувати, ніби інтелігенція розчиняється в робітничому класі і селянстві, або ж, навпаки, розглядати процес становлення соціальної однорідності радянського суспільства як поглинення робітничого класу і селянства інтелігенцією.

Питання про внутрішню структуру інтелігенції найбільш вдало розкрите В. С. Семеновим, який, посилаючись на К. Маркса, виділяє три основних категорії: перша — люди розумової праці, зокрема інженерно-технічна інтелігенція, котра безпосередньо бере участь у виробництві матеріального багатства; друга — люди розумової праці, які створюють придатні для продажу товари, такі, наприклад, як книги, картини і взагалі всі товари мистецтва, що існують окремо від мистецької діяльності митця, який їх створює; третя — люди розумової праці, у яких вироблюваний продукт невіддільний від того акту, в якому він виробляється, як це має місце у всіх художників, виконавців, ораторів, акторів, учителів, лікарів¹. Згідно з цим визначенням, на думку В. С. Семенова, і слід класифікувати інтелігенцію.

Отже, за умов соціалізму інтелігенція залишається соціальним прошарком, вона не розчиняється в дружніх класах і продовжує зберігати свою внутрішню структуру. На нашу думку, її можна розподілити на три великих категорії: науково-технічну (інженери, техніки, керівники підприємств і їх структурних підрозділів, агрозоотехнічні працівники, плановики, економісти, статистики, працівники технічних і природничих наук та ін.); науково-культурну (працівники охорони здоров'я, освіти, держaparату, управління і організації, науково-педагогічні кадри вузів, технічні працівники, працівники торгівлі і побутового обслуговування і т. д.); художню (письменники, композитори, скульптори, художники і т. д.).

Безперечно, цей поділ не вичерпує повного аналізу внутрішньої структури інтелігенції (бо можна виділити ще міську та сільську, окремі загони за рівнем кваліфікації, за сферами громадського життя і т. д.).

Кожна з цих проблем повинна стати предметом самостійного вивчення.

¹ Строительство коммунизма и развитие общественных отношений, М., «Наука», 1966, стор. 168.

ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС І ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

К. О. Полякова

Будівництво комунізму і розвиток науково-технічного прогресу — два об'єктивно взаємозумовлені процеси. Як наука потребує перемоги комуністичних суспільних відносин для свого повного розквіту, комунізм не може бути побудований без науки. Обпримуючи цей зв'язок, В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що плани розвитку науки й техніки слід розглядати як важливу складову частину загальнодержавного плану. Це надзвичайно важливо для суспільства, яке за умов соціалізму може рухатися вперед, лише спираючись на науку, її досягнення; це не менш важливо для самої науки, її планомірного і цілеспрямованого розвитку¹.

Вказівки В. І. Леніна завжди були в центрі уваги нашої партії, яка розглядала розвиток науки й техніки як одне з першочергових завдань радянського суспільства: «Від ступеня розвитку науки, від масштабів використання у виробництві результатів наукових досліджень величезною мірою залежить хід економічного змагання двох світових систем», — підкреслено в матеріалах XXIII з'їзду КПРС.

Л. І. Брежнев відзначав, що дальший розвиток науки й техніки і широке впровадження у виробництво останніх науково-технічних досягнень є для нашої партії не тільки центральним економічним, але й важливим політичним завданням, що на теперішньому етапі питання науково-технічного прогресу набувають, можна прямо сказати, вирішального значення»².

Успішне розв'язання цих завдань безпосередньо залежить від кількісного зростання науково-технічної інтелігенції, підвищення її культурно-технічного рівня. Звідси зрозуміла велика турбота партії про її підготовку й виховання. Ось чому вивчення основних тенденцій розвитку науково-технічної інтелігенції в соціалістичному суспільстві набуває важливого теоретичного й практичного значення.

З цією метою кафедра наукового комунізму Харківського університету провела конкретне дослідження серед інженерно-технічних працівників Харківського турбінного заводу за темою: «Технічний прогрес і деякі тенденції розвитку науково-технічної інтелігенції», яке мало вияснити форми зближення науки з виробництвом, їх вплив на зміну характеру і змісту наукової та інженерної праці.

¹ Див.: В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 36, стор. 228—231.

² Матеріали XXIII з'їзду КПРС, Київ, Вид-во політ. літ-ри, 1966, стор. 115.

³ «Правда», 29 грудня 1968 р.

Одним з моментів дослідження було вивчення умов зближення і поступового злиття двох соціально-професійних груп інтелігенції — інженерно-технічної й наукової. Значення такого дослідження визначається завданнями розвитку науково-технічного прогресу як одного з головних джерел прискорення темпів комуністичного будівництва.

Процес зближення інженерної і наукової праці, зумовлений перш за все зростаючими потребами сучасного промислового виробництва, коли функціонування складних виробництв неможливе без удосконалення технології і організації усіх процесів, без постійних наукових пошуків у самому виробництві, які стають його невід'ємною частиною. Таке виробництво «вимагає великої кількості вчених-теоретиків і ще більшої кількості дослідників, які б змогли творчо застосовувати результати вчених-теоретиків, впроваджуючи ці результати у виробничу практику»¹.

Виникає потреба у взаємодії і взаємозбагаченні таких двох видів трудової діяльності, як науково-дослідна і інженерно-технічна.

Результати опитування спеціалістів турбінного заводу підтверджують, що в ході науково-технічного прогресу докорінно змінюється зміст праці ІТП, спостерігається значне творче збагачення їх діяльності за рахунок збільшення елементів науково-дослідної, винахідницької, раціоналізаторської й проектно-конструкторської роботи.

Так, на запитання: «Чи набула Ваша праця дослідницького характеру?» — позитивно відповіли (з числа опитаних) 63% спеціалістів, негативно — 24%, не знають — 5%, не відповіли — 7%. Отже, у більшості ІТП труд певною мірою має дослідницький характер. І це закономірно, бо на сучасному виробництві інженеру, конструктору, техніку при створенні нових конструкцій або оригінальних приладів доводиться постійно вести наукові пошуки, в ході яких спеціаліст все частіше переходить від практичного застосування науки до її розвитку. Внаслідок цього на виробництві дуже швидко зростає кількість інженерно-технічних працівників, зайнятих науково-дослідною роботою. Тільки на турбінному заводі у даний час трудяться академік, доктор техн. наук, 22 кандидати, 62 аспіранти і ті, що самостійно потуються до захисту дисертації².

Турбуючись про дальший розвиток науки і техніки та про найшвидше впровадження їх досягнень у практику, ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР у постанові «Про заходи по підвищенню ефективності роботи наукових організацій і прискоренню використання в народному господарстві досягнень науки й техніки» вказали на необхідність наблизити галузеві наукові заклади до виробництва, створити науково-виробничі об'єднання, а також науково-дослідні інститути у складі великих промислових підприємств.

Виконання намічених заходів не тільки прискорить зближення науки з виробництвом, але й сприятиме інтенсивнішому зближенню і взаємозбагаченню наукової і інженерної праці.

Інженерно-технічна діяльність за сучасних умов практично неможлива без певних елементів наукової роботи, як і наукова неможлива без інженерних знань. Сучасний експеримент вимагає не тільки високої техніки виконання, але й опанування досконалих приладів, апаратів, які часто перевершують техніку виробництва. Отже, в сучасному науковому експерименті, крім наукових знань, потрібна висока інженерна ерудиція, яка по суті стає складовою частиною трудової діяльності наукових працівників. Процесу зближення і злиття інженерної й науко-

¹ Г. Клаус. Кибернетика и философия, М., ИЛ, 1963, стор. 415—416.

² Поточний архів відділу кадрів ХТГЗ.

вої праці значною мірою сприяє участь науково-технічних спеціалістів у винахідницькій і раціоналізаторській діяльності. За даними поточного архіву заводу, питома вага інженерів, практиків і техніків у загальній кількості винахідників і раціоналізаторів 1968 року становила 77%. Однак кількість раціоналізаторів і винахідників відносно числа спеціалістів заводу дорівнює лише 22%¹.

У нашому опитуванні на запитання анкети: «Чи займаєтесь Ви винахідництвом і раціоналізаторством» — відповіді розподілилися таким чином (табл. 1):

Таблиця 1

Відповіді	Категорії робітників		
	інженери (226 чол.)	техніки (58 чол.)	ІТП — практи- ки (6 чол.)
Так	88 (39%)	18 (31%)	2 (33%)
Ні	128 (57%)	40 (69%)	4 (67%)
Не відповіли . .	10 (4%)	—	—

Як свідчать дані таблиці, значна кількість інженерів, техніків, практиків займаються винахідництвом і раціоналізаторством. Це, безумовно, позитивне явище, однак слід зауважити, що кількість спеціалістів, які не беруть участі в цьому русі, ще велика. Особливо помітно це серед спеціалістів, яким бракує теоретичної підготовки. Так, серед інженерів відчують брак теоретичної підготовки 64 чол. (28%), серед техніків — 30 (52%), практиків — 3 (50%). В табл. 2 відбито дані про участь у винахідництві і раціоналізаторстві тих, що вказали на брак теоретичної підготовки.

Таблиця 2

Відповіді	Категорії працівників		
	інженери	техніки	ІТП — практи- ки
Беруть участь у винахідництві і раціоналізаторстві	24 (11%)	8 (14%)	—
Не беруть участі	40 (17,6)	22 (38%)	3 (50)

Таким чином, дані опитування показують, що зростання творчої віддачі безпосередньо залежить від рівня освіти кваліфікації й теоретичної підготовки.

При глибшому аналізові причин, які гальмують активну участь спеціалістів у науково-технічній творчості, вдалося виявити, що досить велика кількість (28%) інженерів також відчуває брак теоретичної підготовки.

Пояснюється це, очевидно, тим, що в сучасних умовах розвитку виробництва спеціаліст не може обмежуватися знаннями вузу, бо розвиток науково-технічного прогресу зумовлює швидке їх старіння. За підрахунками радянських учених, набуті спеціальні знання, якщо вони не поповнюються, знецінюються за сучасних умов до 10% на рік².

¹ Поточний архів ХТГЗ. Матеріали БРВ.

² Г. Добров. Наука о науке, К., «Наукова думка», 1966, стор. 167.

Тому перед науково-технічними працівниками тепер, як ніколи, гостро постає питання про безперервне поповнення і поглиблення знань.

Важливою складовою частиною будь-якої науково-дослідної, проектно-конструкторської, винахідницької і раціоналізаторської роботи є науково-технічна інформація, завдяки якій кожний може використати попередній досвід, запобігти дублюванню і добиватися того, щоб робота відповідала сучасному розвитку науки. Не випадково проблемі поліпшення інформаційних процесів велику увагу приділив XXIII з'їзд КПРС: «Технічний прогрес у народному господарстві і успіхи науки у великій мірі залежать від добре поставленої системи інформації про результати наукових досліджень, які проводяться в країні і за рубежом, про досягнення і нові методи виробництва, про винаходи і раціоналізаторські пропозиції»¹.

Сучасний науково-технічний прогрес нерозривно зв'язаний з швидким збільшенням науково-дослідних і експериментально-конструкторських робіт, постійним зростанням науково-технічної літератури. Однак використати це багатство дослідникам стає все важче. Дж. Бернал відзначає, що у даний час «по суті легше відкрити новий факт і створити нову теорію, ніж упевнитися в тому, що вони ще не відкриті або виведені»².

Тепер, коли в світі виходить до 30 тис. наукових журналів і до 500 тис. наукових статей на рік³, вченим, інженерам, конструкторам все важче простежувати зв'язки між наукою, технікою й виробництвом.

Потік наукової документації настільки великий, що спеціаліст неспроможний відібрати всі документи, що відносяться до сфери його інтересів. Виникає, як відзначив радянський вчений Г. Добров, парадоксальне явище, коли «в процесі розвитку науково-технічного прогресу ми визнаємо все більше про тайни природи і невідомі раніше можливості науки й техніки і в той же час знаємо все меншу частину того, що вже не є таємницею, тобто відкрито і вивчено»⁴.

Численні заходи, що вживаються у нашій країні щодо створення органів науково-технічної інформації, спрямовані на поліпшення розв'язання цієї проблеми. Тим часом, дослідження показали, що на виробництві ще мало зроблено для того, щоб спеціаліст міг швидко одержати матеріал, витрачаючи на це мінімум часу. На запитання анкети: «Чи є труднощі у Вашій роботі?» — 35% опитаних вказали на відсутність хорошої науково-технічної інформації. Дані анкетування підтверджуються інтерв'юванням окремих спеціалістів і керівників цехів, відділів служб заводу, які свідчать, що відсутність добре налагодженої системи інформації справді утруднює можливість приймати оптимальні рішення при виборі конструкцій, а також несприятливо позначається на творчій активності науково-технічних працівників.

Слід також зауважити, що не можна підвищити ефективність інформаційних процесів, які є складовою частиною науково-дослідної діяльності, якщо спеціалісти не будуть підготовлені до сприйняття інформації. Для того, щоб додержуватися сучасного рівня знань, спеціаліст має регулярно читати журнали з своєї спеціальності, реферативні видання, що випускаються ВІНІТІ і галузевими центрами. Йому слід систематично знайомитися з оперативними повідомленнями зарубіжної преси, а також з випусками «Експрес-інформації» і різноманітними серійними виданнями перекладів і оглядів.

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 116.

² Дж. Бернал. Наука в истории общества, М., ИЛ, 1956, стор. 681.

³ Наука о науке. Сб. статей, М., «Прогресс», 1966, стор. 291.

⁴ Г. Добров. Наука о науке, стор. 37.

У нашому дослідженні на запитання «Які науково-інформаційні журнали і літературу Ви читаєте?» — опитані ІТП відповіли (табл. 3):

Таблиця 3

Відповіді	Категорії опитаних		
	інженери (226 чол.)	техніки (58 чол.)	ІТП — практи- ки (6 чол.)
Читають спеціальну літературу . . .	152 (67,2%)	21 (37%)	3 (50%)
„Експрес-інформацію“	4 (1,8)	—	—
Реферативну л-ру	3 (1,3%)	—	—
Серійні видання	2 (0,8%)	—	—
Різну літ-ру	21 (9,1%)	6 (10%)	1 (16,6)
Не читають	4 (1,8%)	3 (5%)	—
Не відповіли	40 (1%)	28 (48%)	2 (33,3%)

Як бачимо, далеко не всі спеціалісти використовують необхідні джерела інформації, щоб постійно слідкувати за прогресом своєї спеціальності і застосувати ці знання для збільшення ефективності виробництва.

Таким чином, на основі одержаних в процесі обстеження даних можна зробити висновок, що брак теоретичних знань, що його відчують спеціалісти, відсутність налагодженої науково-технічної інформації на виробництві, недостатнє використання спеціалістами джерел інформації — ось ті причини, що гальмують швидкий розвиток науково-дослідного елементу в інженерній праці і знижують творчу активність науково-технічних працівників. Це підтверджується й тим, що за останні роки значно знизилася кількість поданих заявок на винаходи і рацпропозиції (табл. 4).

Таблиця 4¹

Показники	Роки		
	1966 р.	1967 р.	1968 р.
Подано рацпропозицій в БРВ за- воду	1159	858	918
Впроваджено	679	562	573
Відхилено	347	328	326
Подано заявок на передбачувані винаходи в Держкомітет по справам винаходів	38	38	22
Впроваджено винаходів	7	3	4

Дані таблиці свідчать, що кількість заявок на рацпропозиції в 1968 р. зменшилася на 22% проти 1966 р., а число відхилених рацпропозицій значно збільшилося. Якщо 1966 року вони становили 30%, то в 1968 р. — 35,5%. Спостерігається також скорочення кількості заявок на передбачувані винаходи.

Для того щоб ліквідувати причини, які гальмують розвиток науково-дослідної діяльності, треба підвищувати кваліфікацію, удосконалювати знання спеціалістів. Серед опитаних 82,2% спеціалістів охоплені різноманітними формами навчання, 17% не вчаться, решта — не відпо-

¹ Поточний архів ХТГЗ. Матеріали БРВ.

віли. Аналіз поточних матеріалів заводу свідчить що тільки в 1969 р. 48% всіх спеціалістів підвищує кваліфікацію у вузах, технікумах та інших учбових закладах¹.

Отже, абсолютна більшість правильно розуміє глибокий зміст навчання як однієї з головних умов успішного розвитку науково-технічної творчості.

Особливий інтерес становить аналіз мотивів, що спонукають спеціалістів до навчання (табл. 5)

Таблиця 5²

Зміст відповіді	Відповіді (з 290 опитаних)
Підвищення кваліфікації	83 (29%)
Просування на службі	12 (4,6%)
Бажання брати участь у технічній творчості	34 (12%)
Робота над певною науковою проблемою	37 (13%)
Необхідність розв'язувати завдання техніко-економічного характеру	111 (38,2%)
Бажання змінити спеціальність	4 (1,3%)
Робота над дисертацією	9 (3%)
Розвиток світогляду	260 (90%)
Не вчаться	14 (5%)
Не відповідає	11 (4%)

Як бачимо з відповідей, саме бажання віддавати всі сили і знання успішному розвитку науково-технічного прогресу і побудові матеріально-технічної бази комунізму характеризує радянську науково-технічну інтелігенцію. З цього боку певний інтерес становлять відповіді на запитання: «Щоб ви робили, якби Ваш вільний час збільшився?» (табл. 6).

Таблиця 6

Зміст відповідей	Категорії робітників		
	інженери	техніки	ІТП — практи- ки
Пішов би вчитися	55 (24%)	17 (29%)	1 (16,7%)
Більше часу віддав би навчанню	65 (29%)	37 (64%)	2 (33,4%)
Займався раціоналізацією і винахідництвом	101 (45%)	20 (34%)	6 (100%)
Більше часу проводив би з сім'єю	140 (62%)	19 (32,7%)	6 (100%)
Більше читав би худ. літературу	112 (49,5%)	41 (70,7%)	4 (66,7%)
Частіше бував би в музеях і на виставках	95 (42%)	31 (53%)	2 (33,4%)
Частіше відвідував театри і кіно	139 (61,5%)	32 (55%)	5 (83,3%)
Займався б спортом	58 (26%)	40 (69%)	3 (50%)

Ці відповіді підтверджують правильність наукового прогнозування К. Маркса, який писав, що вільний час у суспільстві яке будує комунізм, являє собою як дозвілля, так і час для більш високої діяльності, «який сам у свою чергу як найзначніша продуктивна сила обертає на продуктивну силу праці»³.

¹ Поточний архів ХТГЗ. Матеріали відділу кадрів.

² Слід відзначити, що дані 5—6 таблиці характеризують не процент тих, що відповідали, а процент відповідей, бо багато хто вказав на два (навіть 3—4) мотиви, що спонукають їх до навчання.

³ «Вопросы философии», 1967, № 7, стор. 104.

Враховуючи вказівки класиків марксизму-ленінізму про те, що критерієм багатства країни виступає не тільки «виробництво на душу населення», але й створення цієї душі, тобто виховання, освіта і інтелектуальний розвиток людини. Програма КПРС одним з основних завдань побудови комунізму вважає виховання нової людини, «яка гармонійно поєднувала б у собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість»¹.

Таким чином, результати першого етапу нашого дослідження дають можливість передбачити, що дальший розвиток науки й техніки і широке впровадження у виробництво останніх науково-дослідних досягнень ведуть не тільки до зміни змісту й характеру наукової та інженерної праці, але й до зміни самої структури інтелігенції.

¹ Програма КПРС, К., Держполітвидав УРСР, 1962, стор. 107.

З М І С Т

	Стор.
О. М. Куц. В. І. Ленін про захист завоювань соціалізму як загальний інтер- національний обов'язок комуністів	3
М. Г. Жуган. В. І. Ленін про класово-політичну суть диктатури про- летаріату	12
В. І. Астахова, Т. П. Коршунова, І. І. Шеремет. Проблеми інте- лігенції в працях В. І. Леніна	19
А. Я. Варава. В. І. Ленін про роль об'єктивних умов суб'єктивного фак- тора у вихованні людини	23
А. М. Перепелиця. Ленінське вчення про місце і роль народного контролю в системі соціалістичної демократії і сучасність	29
Г. М. Гук. В. І. Ленін про зміцнення законності як об'єктивної зако- мірності розвитку соціалістичної держави	36
Б. Т. Личко. До питання про розширення економічних основ колгоспної демократії і деякі тенденції її розв'язку	42
М. І. Сазонов, Б. Т. Личко. Внутрігосподарський розрахунок і демо- кратія в колгоспах	49
Д. І. Тарасенко. До питання про теоретичні основи економічних інте- ресів	56
К. О. Полякова. До питання про внутрішню структуру інтелігенції	63
К. О. Полякова. Технічний прогрес і деякі тенденції розвитку науково- технічної інтелігенції	68

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия научного коммунизма, вып. 4, 1969
(на украинском языке)

Редактор *З. Г. Савіних*
Техредактор *Л. Т. Момот*
Коректор *Т. О. Доброскок*

Передано до набору 14/IV 1969 р. Підписано до друку 14/VII 1969 р. БЦ 50222.
Формат 70×108¹/₁₆. Обсяг: 4,75 фіз. друк. арк., 6,6 умовн. друк. арк., 5,9 обл.-вид. арк.
Замовлення 818. Тираж 500. Ціна 47 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі. Харків, Університетська, 16.

